

Hozzászólás P. Sz. Popov Fogarasi „Logika“ c. könyvének bírálatához*

1959-ben Moszkvában megjelent Fogarasi Logika c. munkája. Az orosz nyelvű kiadáshoz Popov professzor írt „Bevezető tanulmányt”, amelyben a könyv tartalmát immanens bírálatban részesíti.

A tanulmány szerzője egészében pozitívan értékeli Fogarasi munkáját, mint amelyben a legfontosabb elvi jelentőségű feladat, a dialektikus logika kidolgozásának szükségessége a központi kérdés. Véleményem szerint Popov a pozitív értékelés ellenére egyes esetekben erősen vitatható megállapításokat tesz.

E cikk keretén belül lényegében három kérdésben szeretnék ellenvetést tenni: *a)* a logika tárgyát, *b)* a „Logika” felépítése módszerét, *c)* Fogarasi logikájának a matematikai logika eredményeihez való viszonyát illetően. Az ellenvetéseket részemről elsősorban az teszi lehetővé, hogy egyetértek Popov azon megállapításával, amellyel a tanulmányát befejezi: „hogyan Fogarasi könyve problémafelvető, érdekes, életszerű könyv.”

Vizsgáljuk meg az első kérdést. Popov Fogarasinak azt a törekvését, amely szerint elhatárolja a logikát a természet és társadalom egyes konkrét területeit vizsgáló tudományoktól, úgy értelmezi, hogy „Fogarasi elválasztja a logikától a természet és a társadalom objektív logikáját, és a logika tudományát a gondolkodásnak mint olyannak a keretében tárgyalja. Ezzel a logika tárgyának a felfogásában közeledik a formális logikához, noha a gondolkodás logikájának dialektikus értelmezésére törekszik”. (Fogarasi: Logika, Külföldi Irodalmi Kiadó, Moszkva 1959. 8. o.) Ismeretes, hogy Fogarasi „A logika tárgya” c. szakaszban először röviden meghatározza a logika tudományának tárgyát: „a logika a gondolkodás formáinak és törvényszerűségeinek a tudománya.” E meghatározás esetében a szerző még nem tesz különbséget formális és dialektikus logika között, hanem véleményem szerint azt az általánost ragadja meg, amely mind a formális, mind a dialektikus logika vonatkozásában lehetővé teszi, hogy egyáltalán logikáról beszélhessünk. A formális és a dialektikus logika megkülönböztető vonásait Fogarasi a későbbiek során jellemzi.

Popov annak ellenére, hogy helyesen felismeri azt, hogy Fogarasi e meghatározással még nem tart igényt a kétféle logika megkülönböztetésére, mégis azt vizsgálja, hogy ez az általa egyszerűnek és lakonikusnak nevezett meghatározás a formális logikához közel, illetve távol esik-e.

* Popov bevezető tanulmánya Fogarasi „Logika” c. könyvének orosz fordításához a Magyar Filozófiai Szemle 1961. 1. számában jelent meg.

A tanulmány írója — véleményem szerint — nem ismeri fel Fogarasinak azt a törekvését, miszerint csupán a logika említett két ágának közös, lényeges vonását, az általánost igyekszik megragadni. E törekvés felismerése visszatarthatta volna Popovot attól, hogy az általános vonást a különöshöz, a formális logikához közelítse. Fogarasi akkor járt volna el helytelenül, ha az említett előzetes meghatározás esetében, amelyben a formális és a dialektikus logika általános vonását ragadja meg, nem választja el egymástól, bizonyos értelemben, a logika tudományától a természet és a társadalom objektív logikáját. Ugyanis az említett elválasztás nélkül jogos lehetett volna az a vád, hogy Fogarasi dialektizálja a formális logikát. Popov maga is tartózkodik a formális logika dialektizálásától. Szerinte a formális logika „a valóság hű tükrözését biztosítani tudó gondolkodás formáinak és törvényeinek helyes alkalmazásáról szóló tudomány. A dialektikus logika viszont a gondolkodás formáinak és törvényeinek fejlődéséről, azok ismeretelméleti lényegéről és a lét dialektikájával való összefüggésről szóló tudomány”. (uo. 6—7. o.) Popov a kétfajta logika meghatározásakor helyesen, csupán a dialektikus logika meghatározásában jelöli meg „a lét dialektikájával való összefüggés” követelményét, a formális logika jellemzésénél ezt mellőzi. Tehát helytelen Fogarasitól azt várni, hogy amikor csupán azzal az igénnyel lép fel, hogy a kétfajta logika általános vonását ragadja meg, hogy ugyanakkor az objektív logikával való összefüggést is megteremtse, mert ha ezt teszi, akkor a logika tudományába tartozó formális logikát összefüggésbe hozná a lét dialektikájával, és ily módon megszűntetné annak formális jellegét. Úgy vélem Popov a logika tárgya meghatározása problémájánál inkább azt a kérdést tehetné fel, hogy helyese-e először a formális és a dialektikus logika általános vonását kiemelni. Kétségtelenül helyes! Fogarasi — véleményem szerint — a logika tárgya általános vonásának kiemelésével is hangsúlyozni kívánja, hogy a dialektikus logika is a gondolkodás formáiról szóló tudomány.

Vizsgáljuk meg a második problémát. Popov nagyon jól megvilágítja a „Logika” jelentőségét, amikor rámutat arra, hogy Fogarasi kibékíthetetlen ellensége annak a káros irányzatnak, amely a logika kérdését a formális logika problémáival cseréli fel, és amely nem látja a legfontosabb és elvi jelentőségű feladatot, a dialektikus logika kidolgozásának szükségességét, azonban már metodológiai kérdésekben nem ért egyet Fogarasival. A tanulmány szerzője szerint „Fogarasinál... a felvázolt koncepciók a sok fenntartás és kiegészítés következtében gyakran a maga ellentétébe változik át. Úgy tűnik, hogy a szerző három álláspont között ingadozik” (uo.).

Ez a Popov szerinti három álláspont a következő: 1. Csak a dialektikus logika létezése és fejlődése törvényszerű. 2. A formális logika és a dialektikus logika kezd egybeolvadni, sőt Fogarasi dialektizálja a formális logikát. 3. A formális logika és a dialektikus logika úgy viszonyulnak egymáshoz, mint az alsó és felső matematika. Véleményem szerint Fogarasi nem ingadozik a felsorolt három aspektus között, hanem határozottan egységes módszertani elv szerint építi fel „Logikáját”.

Nézzük meg, hogy a tanulmány szerzője hogyan támasztja alá a három aspektus létezéséről szóló állítását.

1. Popov szerint, Fogarasi nézeteinek első aspektusa, hogy lényegében véve csak a dialektikus logika létezése és fejlődése törvényszerű, a „Logika” szerzőjének a következő tételein nyugszik.

a) A megnövekedett tudományos igényeket a formális logika nem tudja kielégíteni, ezért a marxizmusnak az a feladata, hogy a dialektikus logika eszközeivel egy új korszerű tudományt teremtsen meg. Éppen ezért a dialektikus logikához kell tartani magunkat.

b) Tekintve hogy a formális logika a gondolati formákkal mint valami állandó, változatlan, szilárd, elszigetelt, önmagukban meglevő alakulatokkal foglalkozik, ezért a dialektika nemcsak hogy kizárja a formális logikát, hanem a kettő egymással szemben is áll.

c) A formális logikát dialektizálni helytelen dolog. A formális logika és a dialektikus logika módszerei elvben különböznek egymástól.

Popov az ezekből a tételekből — szerinte — következő aspektust továbbviszi, és azt állítja, hogy ily módon csupán egy logika létezik és ez a dialektikus logika.

2. A következő szempont Popov szerint az, hogy Fogarasinál a formális és a dialektikus logika kezd egybeolvadni, sőt a formális logika dialektizálása történik. A tanulmány szerzője ezt az aspektust arra alapozza, hogy egyrészt idézi a Logika első német kiadásához írt előszóból Fogarasinak azt a megállapítását, hogy, „Minden esetre a formális logikát mi csak a dialektikus bíráló fényében értelmezhetjük és használhatjuk fel helyesen”, továbbá a logika szerzőjének egy másik megállapítását is alapul veszi, amelyben az áll, hogy a dialektikus logikát tisztán elméletileg tekintve sem lehet a formális logikától teljesen elszakítva tárgyalni.

3. Harmadik aspektusként Popov azt a gondolatot jelöli meg, amelyben Fogarasi Engels analógiáját vette alapul, miszerint a dialektikus és formális logika úgy viszonyulnak egymáshoz mint az alsó és felső matematika. A tanulmány szerzője Fogarasinak azt a megállapítását, hogy könyve módszerére nézve dialektikus logika, azonban a logika kifejtéséhez szükségesnek mutatkozott a formális logika ismertetése is, úgy értékeli, mint a két logika egyesítésének a kísérletét és ez Popov véleménye szerint a két logika egyesítésének a kísérlete, amely ellentmond a formális és a dialektikus logika módszerei különbözőségének. Popov úgy véli, hogy habár abszurd dolog lenne Fogarasit Hegel meggyőződéses követőjének tartani, azonban szerinte a kérdést nem a marxista dialektika, hanem a hegeli dialektika alapján oldja meg. A tanulmány szerzője szerint Fogarasi a két logika ellentéte és egysége között nem tesz különbséget. A marxista megoldás az lenne, ha a mindenoldalú vizsgálat után egyértelműen és határozottan megmondaná, hogy az adott két tudomány vagy ellentétes egymással, vagy, ha a közöttük levő kapcsolatok sokfélék, milyen értelemben függenek egymással össze, és milyen értelemben ellentétesek egymással. Popov Fogarasi módszerét, amely alapján a dialektikus logika kidolgozását végzi a hegeli megoldáshoz közelállónak tartja, mert Hegel is, amikor a formális logikát bírálja, állandóan a formális logika mozgásba hozott kategóriáiból indul ki.

Véleményem szerint Fogarasi Logikája esetében nem lehet arról beszélni, hogy nincsen egységes koncepciója, amely alapul szolgálhat a logika felépítéséhez. Ezen állításom alátámasztására vizsgáljuk meg a három különbözőnek vélt aspektust.

Nézzük meg először azt, hogy igaz-e, hogy lényegében véve csak a dialektikus logika létezése és fejlődése törvényszerű? Következik-e ez az állítás annak kijelentéséből, hogy a megnövekedett tudományos igényeket a formális logika nem tudja kielégíteni, másrészt abból, hogy a dialektikus logika

kidolgozása a legfontosabb feladat. Úgy vélem, hogy ezekből a tételekből nem következik Fogarasinál a formális logika tagadása, hanem a hangsúly nála a dialektikus logika kidolgozása szükségességén van. Ismeretes, hogy Fogarasi az engelsi analógia alapján a logika két ága közötti különbséget módszerükben látja, és ennek alapján állapítja meg közöttük az alsó és a felső fok viszonyát. A logika elemi foka a gondolkodás formáit egymástól elszigetelve mint mozdulatlanokat írja le, ezzel szemben a felső fokon ezek a gondolkodási formák mozgásban vannak, fejlődnek, nincsenek egymástól elszigetelve. E két fejlődési foknak a megfelelője megtalálható a tudományok történetében is. A tudományok általában vizsgálendő tárgyukat fejlődésük első szakaszában mint mozdulatlanokat, egymástól elszigetelteteket tárgyalták. Ez a vizsgálati módszer az egyszerűbb, és feltétele annak, hogy a szaktudományok tárgyukat fejlődésében és összefüggésében vizsgálhassák. Pl. a biológiában Linné korában e tudomány a növényi és állati fajokat mint mozdulatlanokat, állandókat vizsgálta, s ezzel szemben Darwin, támaszkodva az előző szakasz eredményeire, eljuthatott oda, hogy a növényi és állati fajokat fejlődésükben, a köztük levő szoros összefüggésben vizsgálhassa. A tudományok történetében nagy általánosságban az a korszak, amelyben még elemi fokon tükröződik a tárgy, az újkori fejlődéssel ér véget. Ez az időszak több mint kétezer évet vett igénybe, amíg ezzel szemben az a korszak, amely megfelel a tudományok történetében a dolgok fejlődésében és összefüggésében történő vizsgálódás szakaszának, sokkal rövidebb, mindössze párszáz év.

Tekintve, hogy a logika fejlődése szorosan kapcsolódik a tudományok fejlettségi fokához, mert egyrészt a tudományok adják a logika számára az általánosításhoz megfelelő anyagot, másrészt a tudományok igényei meghatározzák, hogy a logika milyen mértékben elégtse ki azokat, éppen ezért elsősorban a formális logika fejlődött ki döntően, a dialektikus logika pedig ezzel szemben nyilván nem fejlődhetett ki olyan mértékben, mint azt a formális logika az eltelt kétezer év alatt megtehetette. Helyes Fogarasi álláspontja, hogy a hagyományos logika nem elégíti ki korunk fejlődő tudományainak igényeit, s ezért újszerű logikát kell létrehozni, amelyhez az általánosításra megfelelő anyagot mind a természet, mind a társadalomtudományok szolgáltatják. Azonban ilyen értelemben nem következik az „hogy csak a dialektikus logika létezése és fejlődése törvényszerű”. Nem jelenti a logika felső fokának a kidolgozása az elemi fok elvetését. Sőt Fogarasi, amikor a dialektikus logika kidolgozását tűzi ki fő feladatként, beszél arról is, hogy „állandóan bíráljuk és javítsuk ki a hagyományos formális logika fogyatékoságait”. (Fogarasi: Logika, Bp. Akadémiai Kiadó 1953. 15. o.)

Továbbá rámutat arra is Fogarasi, hogy az ily módon bírált, javított logika „elemi logika, iskolai logika, a logika feldolgozásának alsó elemi foka” (uo. 15. o.). Ez is bizonyítja, hogy Fogarasi a logika elemi fokának, a formális logikának a fejlődését elismerte, sőt szükségesnek tartotta. A javítás eredményeképpen, amely nyilván fejlődést jelent, a formális logika továbbra is megmarad elemi logikának. Azonban tagadhatatlan az is, hogy az eltelt több mint kétezer éves fejlődés a logika elemi fokának kidolgozása terén már többé-kevésbé teljeset hozott létre, s véleményem szerint, a további fejlődést tekintve, nincsenek előtte olyan lehetőségek, mint a logika felső foka kidolgozása esetében, ahol mindössze csupán párszáz éve adnak a szaktudományok az általánosításhoz megfelelő anyagot. Tehát Fogarasinál nem mutatható ki, hogy a dialektikus logika lenne egyedül létező és fejlődő, szemben a formális

logikával, hanem arról van szó, hogy jelenleg a dialektikus logika fejlődése van elsősorban napirenden, de mellette „A formális logika nélkülözhetetlen a logikus, szabatos gondolkodásra való nevelés és a gondolkodás következetességének ellenőrzése szempontjából”. (uo. 20. o.)

Vizsgáljuk meg, hogy a második aspektust tekintve, milyen ellenvetést tehetünk? A tanulmány szerzője azt állítja, hogy Fogarasi dialektizálja a formális logikát, egybeolvad nála a két logika. Jelenti-e Fogarasinak az az állítása a formális és dialektikus logika egybeolvadását, hogy a formális logikát a dialektikus bíráló fényében értelmezhetjük és használhatjuk fel helyesen? Véleményem szerint Fogarasinak ez a megállapítása nem a két logika egyesítését jelenti, hanem ellenkezőleg, azoknak inkább a szembeállítását, ugyanis arról van szó, hogy a dialektikus logika ismeretében határolhatjuk el a két logikát egymástól, bírálhatjuk a formális logikát ott, ahol az jogosulatlan. A dialektikus bíráló eredményeképpen megrajzolhatjuk a formális logika érvényességi területét, és így helyesen használhatjuk fel a formális logika törvényeit stb. Fogarasi könyvében hangsúlyozza, hogy „A formális logika egyetemes, abszolút jellegű felfogása és alkalmazása, az egész logikának formális logikára való visszavezetése azt sívár logikai formalizmussá alakítja át”. (uo. 19. o.) Szükségessé válik ezért „A formális logika és a dialektikus logika szabatos megkülönböztetése és elhatárolása”. (uo. 22. o.) Az elhatárolás és megkülönböztetés „nélkülözhetetlen úgy a formális logika, mint a dialektikus logika eredményes kidolgozása és végül tudományos és gyakorlati alkalmazásuk szempontjából”. (uo. 20. o.)

Nem jelenti tehát a formális és dialektikus logika egyesítését a fentiek figyelembevételére következőben az sem, hogy Fogarasi beszél arról, hogy a dialektikus logika a formális logika figyelembevételére nélkül nem dolgozható ki. Itt vetődik fel az a kérdés, hogy milyen legyen a dialektikus logika kidolgozásának a módszere, közvetlen, vagy pedig közvetett. Fogarasi e könyvében a közvetett mód mellett döntött. Véleményem szerint gyakorlatilag ez a járhatóbb út. Ezt a módot választották a marxizmus-leninizmus klasszikusai is. Már előttük Hegel a formális logikával szembeállította a dialektikus szempontokat. Engelsnek és Leninnek a dialektikus logika kérdéseinek megvilágításakor fő módszerük a formális logika és a dialektikus szempontok szembeállítása volt. Engels az Anti-Dühringben és a Természet dialektikájában, Lenin főleg a Filozófiai füzetekben, továbbá a szovjet hatalom éveiben adott logikai vonatkozású megjegyzéseiben alkalmazták a közvetett módszert, amely során a dialektikus logika egyes tételei létrejönnek. A fent leírt szembeállítás jelenti a formális logika szűk látókörének meghaladását. Azonban a marxizmus klasszikusainál ez nem jelenti a logika elemi fokának elvetését, nem jelenti továbbá ez a szembeállítás a formális logika dialektizálását sem, mint ahogy a marxi politikai gazdaságtan kidolgozása sem jelentette a klasszikus angol közgazdaságtan képviselői felfogásával való egyesülést. Eredményre vezető éppen ezért a Fogarasi könyvében alkalmazott módszer, amikor is úgy fejt ki a dialektikus logikát, hogy annak az egyes kérdésekben elfoglalt álláspontját a formális logika ugyanabban a kérdésben elfoglalt álláspontjával állítja szembe. Ezen eljárás folyamán a formális logika nem szűnik meg, s az ily módon létrejövő logika pedig nem nevezhető formális logikának, mert ez a gondolkodási formák fejlődéséről szóló tudomány.

Popov azt állítja, hogy „A gondolatfűzés módozataiban és sajátosságaiban, különösen pedig a két logika kölcsönös viszonyának megoldásánál érezhető

a kérdés olyan természetű megoldása, amely közel áll a hegeli megoldáshoz (Fogarasi: *Logika*, Külföldi Irodalmi Kiadó, Moszkva 1959. 12. o.). A tanulmány szerzője kifogásolja, hogy Fogarasi Hegelhez hasonlóan a formális logika mozgásba hozott kategóriáiból indul ki. Példaként az ítéletek hegeli csoportosítását említi, amelyben Hegel a formális logika kanti felosztását veszi alapul. Fogarasi könyvében nem a hegeli értelemben szerepel a formális logikához való viszony, legfeljebb e viszonynak a jó oldalát tükrözi vissza. Engelsnél is szerepel, és ilyen értelemben található meg a Logikában is a formális és dialektikus logika viszonya, az ítéletek dialektikus logikai felosztása. Ismeretes, hogy az ítéletek felosztása, a formális logikában csupán leírja az ítéletek különböző típusait, nem vezeti azokat le egymásból. Ez a módszer nem csupán az ítéletek kanti felosztására, hanem azokra az osztályozásokra is érvényes, amelyek a kanti felosztás hiányosságait akarják kiküszöbölni és amit a formális logika síkján meg is tesznek. Azonban ez nem változtat azon, hogy az ítéletek különböző típusai között nincs olyan jellegű kapcsolat, mint amelyet a logika felső foka megkövetel. Engels a hegeli ítélet csoportosításból azt az ésszerű szempontot emeli ki. A természet dialektikájában, hogy ezeket a gondolkodási formákat fejlődésük alapján egymásból kell levezetni, az egyestől a különösön keresztül az általánoshoz.

Fogarasi érdeme az, hogy a marxizmus-leninizmus klasszikusainak különböző munkáiban található logikára vonatkozó megjegyzésekből kiemeli a közöset, a módszertani elvet és most már azt az egész dialektikus logika kidolgozása módszereként gyakorlatban alkalmazza.

Popov helyesen fogalmazza meg a harmadik aspektust, amely szerintem az egyetlen, sa másik kettő csupán ennek egy-egy oldala. A tanulmány szerzőjének bírálata teljesebb lenne, ha megmutatná azokat a részeket, ahol Fogarasi eszközként felhasználva a formális logikát, azt bírálva létrehozta a logika felső fokát. Az ilyen részek Fogarasi munkájában megtalálhatók, s gyakorlatilag bizonyítják a dialektikus logika kidolgozása közvetett módszerének jogosultságát. Elemezni lehetett volna ilyen vonatkozásban a gondolkodás alaptörvényeit, ahol véleményem szerint a legtisztábban érvényesül a fent említett módszertani elv, azonban külön-külön fejezetenként is többé-kevésbé érvényesíti ezt Fogarasi.

Popov tanulmánya végén a következő bírálattal illeti Fogarasi: „A szerző a matematikai logikát csak speciális matematikai tudományként ismeri el. Jelentőségét az általános logika szempontjából tagadja. Ebből ered, hogy a formális logika szabályait oly szűk keretekben ismerteti.” A továbbiakban pedig Popov hangsúlyozza, hogy „Szemére vetjük a formális logikával foglalkozó elvtársaknak, hogy mellőzik a saját tudományukban elért legújabb eredményeket, hogy nem veszik számba a matematikai logika eredményeit”.

Felvetődik a kérdés, hogy van-e jogosultsága az olyan megállapításnak, amely a logika szerzőjét elmarasztalja, mert munkájában a matematikai logika eredményeit mellőzi. Véleményem szerint a matematikai logika eredményei hiányát akkor lehetne a mű negatívumának tekinteni, ha az fő célként a formális logika kimunkálását tartalmazná. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy Fogarasi e könyvében nem a formális logikával foglalkozik, hanem azt mint eszközt használja fel a dialektikus logika kidolgozása szempontjából.

A dialektikus logika kidolgozását illetően pedig akkor lenne jogosult a matematikai logika eredményei hiányát hibának tekinteni, ha már bizonyított

lenne, hogy a dialektikus logika kimunkálásának a módja nélkülözhetlenné teszi a matematikai logika felhasználását. Tekintve hogy a fentieket még eddig nem bizonyították, jogosulatlan Popovnak olyan kérdésfeltevése, amely hibának tartja Fogarasi munkájában a matematikai logika hiányát.

Azt a kérdést, hogy a matematikai logikának a dialektikus logika kimunkálásában milyen szerep jut, azt a kidolgozás gyakorlata dönti el. Véleményem szerint azonban a matematikai logika nem az egyetlen olyan tudomány, amely a logika továbbfejlődése számára anyagot adhat, hanem különböző mértékben az egyéb természet- és társadalomtudományok is. A szaktudományok — a különös — területén tett előrelépés, maga után vonja az általánosnak, a logikának a fejlődését.

Ahogy fejlődtek és fejlődnek a szaktudományok, azok eredményeit felhasználva, úgy fejlődött, illetve fejlődik a logika tudománya.

Figyelembe kell venni, hogy a logika elemi és felső foka szempontjából — azok továbbfejlődése vonatkozásában — nem egyforma mértékben jelentősek a különböző szaktudományok eredményei. Tagadhatatlan, hogy a biológia, fizika, kémia jelenkori eredményei sokkal inkább jelentősek a dialektikus logika továbbfejlődése szempontjából, és kevésbé azok a formális logika viszonylatában. Úgy vélem, hogy a matematikai logika inkább a formális logika fejlődése vonatkozásában jelentős, és kevésbé az a logika tudományának felső foka fejlődését illetően. Nem tagadom azonban, hogy a matematikai logika eredményeit is tartalmazó formális logikát fel lehet használni eszközként a dialektikus logika kidolgozásában, s úgy vélem, hogy ebben az esetben szélesebb területet ölelhetünk fel a kritikával, és a logika felső foka is teljesebb formában jelenhet meg; azonban a matematikai logika ebben az esetben sem nélkülözhetetlen része a dialektikus logika kidolgozásának, tekintettel arra, hogy a formális logika és a matematikai logika között, módszerüket tekintve, nincs alapvető elvi különbség.

Szigetvári Sándor